

УДК 821.161.2'06-1.09:81(=16)М.Драй-Хмара

ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПІДРУЧНИК ЗІ СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА МИХАЙЛА ДРАЙ-ХМАРИ*

Володимир ЧОРНИЙ

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, Львів, 79000, e-mail: instslav@franko.lviv.ua
Кафедра історії Центральної та Східної Європи*

В огляді проаналізовано зміст основних положень, що містяться у невідомому широкому загалу підручнику “Слов’янознавство”, автором якого був український поет-неокласик і вчений-славист М.Драй-Хмара.

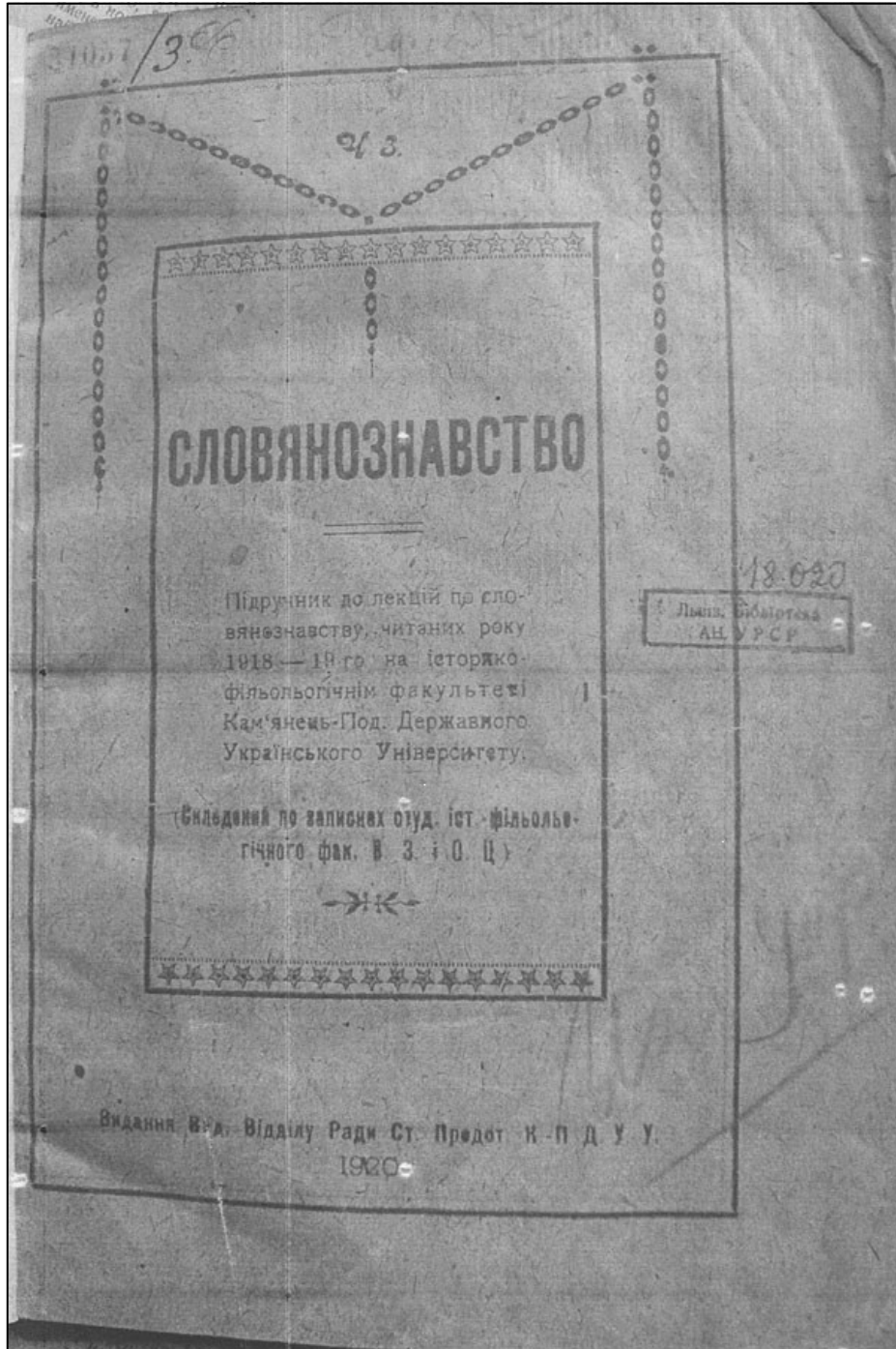
Ключові слова: Михайло Драй-Хмара, історія української славістики, перший український підручник зі “Слов’янознавства”.

До недавнього часу вважалося, що першою й єдиною україномовною книгою, яка містить узагальнені відомості про слов’янські народи, є тритомна праця Дмитра Дорошенка “Слов’янський світ”, що вийшли друком 1922 р. у Берліні. Такої думки дотримувався і автор повідомлення, коли 1996 р. готував до друку оглядову статтю про названу працю¹. Проте згодом з’ясувалося, що це твердження не відповідає дійсності: насправді ще у 1920 р. у м. Кам’янець-Подільському у видавництві новоутвореного державного українського університету вийшла книга під заголовком “Слов’янознавство”. На обкладинці зазначалося: “Підручник до лекцій по слов’янознавству, читаних року 1918–1919-го на історико-філологічному факультеті...”. Тут же було поміщено ще одне уточнення, яке свідчило, що текст підручника “складений по записках студентів іст[орико]-філологічного факультету В.З. і О.Ц.”. Окрім того, на обкладинці містилась і така інформація – “Видавничого Відділу Ради Ст[удентських] Предст[авників] К-ПДУУ”, а на четвертій сторінці обкладинки зазначено, що дозвіл на публікацію книжки дав професор С.Бачинський** і що видрукувана вона у друкарні К-ПДУУ.

* Пропоноване повідомлення є прямим продовженням нашої статті “Славистична спадщина Михайла Драй-Хмари (До 120-річчя від дня народження)”, опублікованої у “Проблемах слов’янознавства” (Вип.58. Львів, 2009. С.11–24).

¹ Чорний В. Праця Дмитра Дорошенка “Слов’янський світ”: українська візія слов’янства // Проблеми слов’янознавства. Вип. 47. Львів, 1996. С.149–154. Згодом ця стаття була передрукована у книзі: Чорний В. Слов’янознавчі студії. Львів, 2002. С.124–130.

** Бачинський Сергій Васильович – знаний український громадсько-політичний діяч. У 1918 р. був запрошений на роботу до Кам’янець-Подільського університету. Займав посаду декана природничого факультету і, ймовірно, відповідав за роботу видавничого відділу.

Обкладинка книги М.Драй-Хмари "Слов'янознавство"

Натомість, у вихідних даних названої книжки відсутня дуже суттєва деталь – ніде не вказано, хто є її автором. Чому цей підручник друкувався анонімно, здогадатися неважко: це були нелегкі часи, коли йшла запекла боротьба за збереження Української держави. У місті неодноразово змінювалася влада, а у листопаді 1920 р. державні органи УНР покинули Кам'янець-Подільський. Зрештою, майже всю Україну окупували більшовики. Не дивно, що книжка, написана з українських патріотичних позицій (а вона була саме такою), могла спричинитися до переслідування автора новою владою. Очевидно, з тих же міркувань не названі і прізвища студентів, конспекти яких лягли у основу підручника (їх позначено криптонімами).

Встановити автора підручника було б неважко, якщо б розглядати його в контексті діяльності Кам'янець-Подільського державного українського університету. Але зі зрозумілих причин у період комуністичної диктатури в Україні за це ніхто не брався, тому про підручник зі слов'янознавства практично забули. Аж через кілька десятиліть цією книжкою зацікавились у діаспорі: про нього заговорив знаний літературознавець Григорій Костюк. 1979 р. у Нью-Йорку за його редакцією вийшов друком 197-й том "Записок Наукового товариства імені Шевченка" під назвою "Михайло Драй-Хмара. З літературно-наукової спадщини". У передмові до нього упорядник книги Г.Костюк подав доволі повну біографію репресованого 1935 р. тоталітарним режимом талановитого поета-неокласика. Зокрема, він навів дані про те, що у жовтні 1918 р. на запрошення І.Огієнка, ректора новозаснованого Кам'янець-Подільського державного українського університету, недавній випускник Київського та стажант С.-Петербурзького університетів М.Драй-Хмара обійняв посаду приват-доцента або ж професора* кафедри слов'янознавства і впродовж трьох років викладав слов'янські мови, а також лекційний курс, що мав назву "Слов'янознавство". Г.Костюку було відомо, що на підставі прочитаних М.Драй-Хмарою лекцій був виданий підручник. Водночас дослідник зізнався, що відшукати цю книгу йому не вдалося, і висловив побоювання, що вона, можливо, взагалі втрачена². Як згодом виявилось, окремі примірники "Слов'янознавства" збереглися: у 1990-х роках їх віднайшли С.Копилов³ (у Кам'янці-Подільському) і В.Чорній⁴ (у Львові). Оскільки до цього часу ніхто з дослідників не дав розгорнутого аналізу першого українського підручника зі слов'янознавства, спробуємо заповнити цю прогалину**.

Насамперед, що стосується вихідних даних. Книга форматом 14,5x20 під назвою "Слов'янознавство" зберігається у відділі українознавства Львівської національної наукової бібліотеки України імені В.Стефаника. Розмножена на газетному папері за допомогою склюграфа. Налічує 168 с. Тираж не зазначений.

* На підставі розрізаних відомостей можна дійти висновку, що усі запрошені на роботу до Кам'янець-Подільського університету знані особистості, незалежно від наукових ступенів та вчених звань, отримували посади професорів.

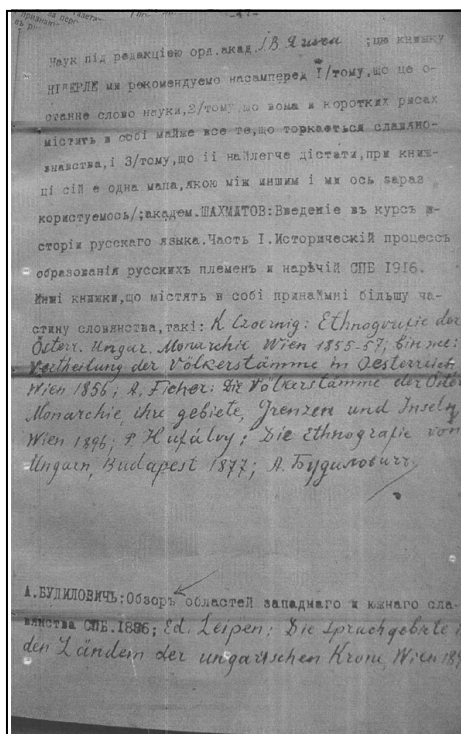
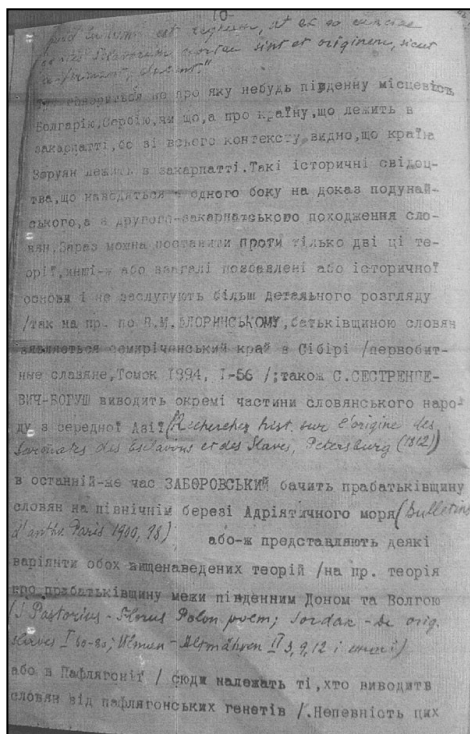
² Костюк Г. Від редактора // Михайло Драй-Хмара. З літературно-наукової спадщини // Записки НТШ. Т.СХСVII. Філологічна секція. Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1979. С.7.

³ Копилов С.А. М.Драй-Хмара в Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918–1921 рр.) // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 1995. С.266–267.

⁴ Незабаром після публікації у 1996 р. статті про "Слов'янський світ" Д.Дорошенка (див. поклик 1) у Львівській національній науковій бібліотеці НАНУ ім. В.Стефаника нами принагідно була знайдена невідома раніше анонімна книга "Слов'янознавство". Але її автора стало можливим встановити лише після ознайомлення з названими вище працями Г.Костюка та С.Копилова.

** Короткий огляд змісту "Слов'янознавства" зробив С.Копилов у доповіді, виголошеній на ІХ Подільській історико-краєзнавчій конференції й опублікованій у спеціальному збірнику матеріалів (див. поклик 3). Доповідач висловив цікаві міркування щодо характеру підручника та умов його видання. Проте або львівський та кам'янець-подільський примірники суттєво різняться між собою, або ж зміст книги, на жаль, описаний ним не уважно.

Судячи з конфігурації літер, можна стверджувати, що авторський оригінал був первісно видрукований на друкарській машинці, а назви використаних автором книг та окремі терміни, для відтворення яких був потрібний латинський алфавіт, вписувалися від руки. Склограф не був належним чином заправлений фарбою, внаслідок чого окремі сторінки настільки бліді, що їх неможливо прочитати.

Сторінки 10 і 17 книги М.Драй-Хмари "Слов'янознавство"
із вписаною власноруч автором бібліографією

Втім, той текст, який піддається читанню, свідчить, що навіть коли вірити в те, що в основу підручника покладені записи студентів, то їх, очевидно, ретельно вичитував і редагував лектор, який викладав курс, тобто М.Драй-Хмара. Він же власноруч вписував бібліографічні дані та окремі терміни, що вимагали латинської графіки. Загалом відчувається, що матеріал непогано систематизований, викладений логічно і в цілому відзначається доброю стилістикою.

"Слов'янознавство" складається з обширного вступу (с. 1–51)*, який, щоправда, не має ніякого заголовка. Основну частину підручника становить обширний, понад стосторінковий розділ (с.52–154) під назвою "Українці". І завершується підручник невеличким 13-сторінковим розділом (с.155–168), присвяченим іншим слов'янським народам.

Автор часто покликається на такі авторитети у галузі славістики як Й.Добровський, П.Й.Шафарик, І.Срезневський, Ф.Міклошич, А.Шлейхер, Т.Флоринський, О.Шахматов, В.Ягич. Частина покликів поміщена у тексті, інша – під лінією. Як правило, у них не вказані сторінки. Автор використовував наукові дослідження різними мовами

* Усі поклики на "Слов'янознавство" подаємо у тексті, вказуючи у дужках відповідні сторінки.

– російською, німецькою, польською, французькою, чеською. З огляду на відсутність серйозних україномовних праць зі славістики, покликів на українських авторів у книзі не трапляється. Виняток становить лише поклик на проф. Київського університету Т.Флоринського, який, зрештою, вважається не українським, а російським вченим.

А тепер зупинимося на змісті підручника. Вступна частина починається з визначення слов'янознавства. Наводимо його дослівно: “Слов'янознавство – це наука про слов'ян, про їх походження, розселення, кількість та антропологічні прикмети, про їх мову, побут, віру, політичний та соціально-економічний устрій. Коротше сказати – географічно-статистично-етнографічний огляд слов'янства” (с.1). Видається, що друга частина дефініції істотно звужує параметри, окреслені у першій частині, яка є набагато повнішою і співзвучною із загальноприйнятим трактуванням славістики.

Далі автор намагається з'ясувати, скільки існує слов'янських народів і, всупереч деяким панславістам, наголошує на тому, що “слов'яни не складають одного народу, з однією мовою і культурою, не представляють вони і політичної єдності” (с.6). Традиційно він поділяє слов'ян на три окремі відгалуження:

- східне (українці, великороси і білоруси);
- західне (поляки, чехи, словаки, лужицькі серби і кашуби);
- південне (болгари, сербо-хорвати і словенці).

Щодо південної гілки, то у підручнику немає ясності. Зокрема, як це видно з тексту, автор мав сумніви щодо того, чи серби і хорвати є одним, чи двома окремими народами. І все ж він схилився до того, щоб подати їх як одну націю. Разом з тим, чехів і словаків, які перебували у подібних умовах, М.Драй-Хмара вважав окремими народами. Дивно також, що в переліку південних слов'ян чомусь не згадані македонці і чорногорці (щодо чорногорців, то на них, можливо, не було звернено уваги через малочисельність та глибоку їх інтегрованість у сербське суспільство). Що ж до пояснення, чому автор підручника не відносить македонців до числа окремих слов'янських народів, то воно аж ніяк не є переконливим: мовляв, цього не визнають ні болгари, ні серби (с.2). На жаль, у книзі М.Драй-Хмари обійдено мовчанкою питання, що ж з цього приводу говорять самі македонці і чого вони домагаються.

Усвідомлюючи складність проблеми ідентифікації слов'ян, автор робить докір науковцям, серед яких немає узгодженості щодо визначення таких етнічних понять, як “плем'я”, “відгалуження”, “народ”, “нація” тощо. І це, на його думку, дає змогу декому маніпулювати питаннями визначення і самовизнання того чи іншого народу. М.Драй-Хмара, зокрема, обурюється тим, що “великорусам, а особливо великоруським імперіалістам, не хочеться, щоб була самостійна Україна і тому вони не визнають український народ як окремої слов'янської одиниці...”. “Так само великороси відносяться і до Білорусів” (с.1–2). Варто зазначити, що ці політизовані рядки були написані у 1919 чи 1920 р., коли Україна змушена була відбиватися від агресії білогвардійців та більшовиків.

Не оминув М.Драй-Хмара і питання українсько-польських відносин. Зважаючи на тодішні геополітичні реалії (маємо на увазі укладену у квітні 1920 р. між С.Петлюрою та Ю.Пілсудським Варшавську угоду, спрямовану проти більшовицької Росії), він наголошував на тому, що непорозуміння між поляками та українцями мають інший характер. Зокрема, польська шляхта, володіючи в Україні великими маєтностями, вважала, що Галичина, Холмщина і Полісся є місцем постійного проживання здебільшого поляків, тому вони, нібито, мають історичне право на ці території (с.2). Про відносини українців з іншими слов'янськими народами у підручнику не йдеться. На цьому, власне, і вичерпуються питання вступного характеру (вони займають всього чотири сторінки).

Матеріал, викладений на с.5–51, не виділено окремим заголовком (що належало б зробити). Автор доволі детально розповідає про походження і розселення стародавніх слов'ян, намагається визначити прабатьківщину або, за його словами, “колиску слов'ян” (С.Копилов про цю частину підручника не згадує). При цьому М.Драй-Хмара покликається на наукові праці численних авторів, які досліджували цю проблематику, передусім на “Слов'янські старожитності” Л.Нідерле. Водночас автор підручника опирається також на свідчення античних і візантійських джерел, руських літописів, польських та інших хронік, покликається і на деякі біблійні відомості.

У створеній картині розселення давніх слов'ян та їхніх взаємин із сусідами на тлі Великого переселення народів, на жаль, подекуди бракує чіткості та виразності. Зрештою, тут нема нічого дивного, оскільки порушені М.Драй-Хмарою питання досі залишаються дискусійними, а наведені ним міркування сьогодні значною мірою уже втратили свою наукову цінність, бо появилися нові дослідження і нові концепції ранньої історії слов'ян. Однак для того часу вони доволі повно відображали стан вивчення зазначеної проблеми. На нашу думку, саме ця частина підручника є найбільшим досягненням автора, оскільки вона становить ґрунтовну синтезу наукових здобутків у цій ділянці славістики.

Як уже говорилося вище, центральне місце у підручнику відведено українцям* – їм присвячено більшу частину книги. І це не дивно. Адже формально назва книги зобов'язувала М.Драй-Хмару розповісти про всі слов'янські народи. Зважаючи на те, що попередні автори подібних праць вважали українців у кращому випадку субетносом росіян, М.Драй-Хмара поставив перед собою мету довести, що українці насправді

є окремим слов'янським народом, і таким чином сприяти визнанню їх світовим, і насамперед європейським, співтовариством. Цілком очевидно, якби книга була якісніше видана, а головне, якби її вдалося розповсюдити серед українських та зарубіжних славістів, то вона якоюсь мірою могла б відіграти призначену їй роль. Але, як відомо, через тодішні воєнно-політичні обставини цього не сталося.

Зважаючи на неписане правило, згідно з яким у кожній зі слов'янських країн вітчизняна проблематика умовно відокремлюється від славістики, ми не будемо аналізувати розділ, присвячений українцям, сподіваємося, ним зацікавляться україністи, особливо етнологи і політологи.

Заключна частина підручника під назвою “Програма до лекції по слов'янознавству. До інших слов'ян (крім українців)”*** займає лише 13 сторінок. Вона складається з восьми коротких нарисів про болгар, сербо-хорватів, словенців, чехів, словаків, лужицьких сербів, поляків і кашубів. Нариси не є суцільними текстами – це фрагментарний набір інформації про кожен із названих народів, зокрема про територію, на якій вони проживають, а також про місця їх розселення у діаспорі, кількісний, етнічний склад та віровизнання населення країни, окремі найважливіші події їхньої історії, деякі відомості про економіку та культуру. Статистичні дані наводяться паралельно за довідковими виданнями про слов'ян Т.Флоринського⁵ і Л.Нідерле⁶. Звичайно, це не

* С.Копилов стверджує, що перша частина підручника має назву “Про східних слов'ян” і що у ній йдеться про три народи – український, російський та білоруський (див. *Копилов С.А.* М.Драй-Хмара в Кам'янець-Подільському державному українському університеті. С.266).

** У С.Копилова зазначено, що у розглядуваній ним книзі, крім першого, є ще два розділи, а саме – “Друга частина курсу називалася “Про західних слов'ян” ..., а “третя частина “Про південних слов'ян” (див. *Копилов С.А.* М.Драй-Хмара в Кам'янець-Подільському державному українському університеті. С.266–267). У примірнику, яким користуємося ми, структура дещо інакша.

⁵ Флоринский Т.Д. Славянское племя. Статистико-этнографический обзор современного славянства. Киев–СПб., 1907.

⁶ Нидерле О. Обзорение современного славянства. СПб., 1910.

тексти лекцій, а радше, матеріал для них. І все ж зібрані у підручнику відомості давали студентам певне уявлення про зарубіжні слов'янські народи.

Зі сказаного можна зробити кілька висновків. По-перше, слов'янознавство у Кам'янець-Подільському університеті, створеному молододо українською державою, розглядалось як важливий елемент підготовки фахівця-гуманітарія. По-друге, керівництво університету навіть за дуже складних військово-політичних обставин, зуміло налагодити випуск навчальної літератури. По-третє, М.Драй-Хмара як викладач сумлінно поставився до своїх обов'язків і за дуже короткий час (один-два роки), коли він викладав слов'янознавство, хоч і наспіх, зумів зібрати доступний матеріал і видати його окремою книгою, щоб полегшити студентам засвоєння предмета.

Водночас треба пам'ятати, що "Слов'янознавство" – це перша українська праця, автор якої доволі вдало узагальнив відомості як про слов'янство загалом, так і про окремі зарубіжні слов'янські народи, наголошуючи при цьому, що законне місце серед них посідають українці.

**THE FIRST UKRAINIAN TEXTBOOK
ON SLAVIC STUDIES BY MYKHAYLO DRAI-KHMARA**

Volodymyr CHORNIY

*L'viv Ivan Franko National University
1, Universytets'ka Str., L'viv, 79000, e-mail: instslav@franko.lviv.ua
The History of Central and Eastern Europe Department*

The most important theses that are contained in the unknown to wide public textbook on "Slavic studies" by Ukrainian poet-neoclassicist and scientist M.Drai-Khmara are analyzed in the review.

Key words: Mykhaylo Drai-Khmara, history of the Ukrainian Slavic studies, first Ukrainian textbook on Slavic studies.

Стаття надійшла до редколегії 22.04.2010
Прийнята до друку 21.05.2010